
**ЗНАМЕНІТІ ПОДІЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**ІГОР КОЛЯДА
СТЕПАН БОРЧУК
ЄВГЕН ЛИЗЕНЬ**

**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
ПІД
ПОЛЬСЬКОЮ ВЛАДОЮ
1919 – 1939 РОКИ**

Харків
«Фоліо»
2021

Розділ перший
1919—1923:
РОКИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

По закінченні Першої світової війни на місці нещодавно могутніх імперій народжувались нові національні держави. Відповідно, у Східній Європі формувався новий політичний порядок. Хоча принцип самовизначення націй, задекларований американським президентом Вудро Вільсоном, отримав загальне визнання, він, однак, застосовувався не завжди, через що не всі народи здобули державність. Ті ж, що здобули її, дістали досить великі та неспокійні національні меншини. Таким чином, у міжвоєнний період національне питання залишилося невирішеним; із зростанням напруженості між панівними націями та закабаленими меншинами воно ставало вибухонебезпечним. На додаток соціально-економічні проблеми, що терзали цей регіон іще з часів монархій, лише поглиблювали гостроту та непередбачуваність ситуації.

Добрих сім мільйонів українців, в основному колишні піддані Австро-Угорської імперії, виявилися однією великою нацією, яка в цей час не завоювала власної незалежності. Більшість українців увійшла до складу Польщі (Східна Гали-

чина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя, Лемківщина), решта до Румунії (Північна Буковина, Південна Бессарабія, Хотинщина, Мармарощина) та Чехословаччини (Закарпаття).

З 1919 року під польською окупацією опинилися 125,7 тисяч квадратних кілометрів земель Східної Галичини та Західної Волині, що становило майже третину усїєї площї тодішньої Польської держави. Згідно зі статистичними даними 1921 року, в Польщі жило 27 млн осіб, серед яких майже третину (31 %) становили національні меншини (українці, євреї, білоруси, німці та ін.). Українці були тут найчисленнішою національною групою (після поляків) — їх було понад п'ять мільйонів (15% від усього населення). Згідно даних перепису 1931 року, на українській території, окупованій Польщею, проживало 8,9 млн осіб, з яких 5,6 млн українців та 2,2 млн поляків. Усе це стало для Польщі не тільки новим джерелом сировини, дешевої робочої сили та ринками збуту, а й зумовило появу і загострення зовнішніх і внутрішніх протиріч, що суттєво дестабілізувало ситуацію в країні.

Польська внутрішня політика була скерована на тотальне поглинання «східних кресів» — регіонів із переважно непольським етнографічним складом. Поглинання мало бути поетапним: спочатку державним, а вже потім — етнічним. Державна полонізація означала підпорядкування непольського населення установам, обов'язкам і правилам, які існували на теренах усїєї Польщі, а також витісненням на периферію суспільного життя або цілковиту ліквідацію організацій, створених українцями на попередньому історичному етапі. А ось етнічна полонізація була розрахована на тривалий пе-

ріод і передбачала передусім вплив на майбутнє покоління українців.

Дії керівництва Польщі, спрямовані на державну полонізацію Східної Галичини, розпочалися одразу після її окупації в 1919 році. Польсько-радянська війна 1919—1921 років перешкодила їх швидкій реалізації, проте уже під час ризьких переговорів Юзеф Пілсудський розпочав ліквідацію діючої української адміністрації ЗОУНР (Західна Область УНР). Варшава кваліфікувала ці заходи, щоб поставити Європу перед доконаним фактом й домогтися міжнародного схвалення на включення Східної Галичини до складу Польської держави.

Нетривалий час Східна Галичина зберігала адміністративний статус, успадкований від Австро-Угорської імперії. Так, після витіснення Української Галицької армії (УГА) за Збруч, Тимчасова правляча комісія у Львові передала свою владу до рук призначеного польським урядом 7 березня 1919 року Генерального делегата уряду для колишньої Галичини, якому визначалася, щоправда, у дещо менших обсягах, компетенція колишнього австрійського намісника краю. Цю посаду обійняв колишній міністр з питань Галичини в австрійському уряді Казімеж Юноша Ґалецький (1862—1941). Ці функції він виконував до квітня 1921 року.

Однак незабаром польська влада скасувала інститут намісництва й запровадила у Східній Галичині єдиний для всієї держави адміністративний поділ на воєводства. На цих українських землях 23 грудня 1920 року було утворено три воєводства — Львівське, Станіславівське й Тернопільське, які влада почала офіційно називати «Małopolska Wschodnia» (Східна Малопольща), на якій, у відповідності із законом

Сейму Польської республіки від 1922 року (так і не набрав чинності), планувалося створити автономію Східної Малопольщі та заборонялося вживати назви «Західна Україна» і «Східна Галичина». Рада міністрів Польщі у жовтні 1921 році подала на затвердження Начальникові Польщі Ю. Пілсудському перших «малопольських воєвод»: краківського — Казімежа Ґалецького, львівського — Казімежа Ґрабовського (призначений 23 квітня 1921 року), Станіславівського — Едмунда Юристовського (призначений 21 жовтня 1921 року), і тернопільського — Кароля Ольпінського (призначений 23 квітня 1921 року). Офіційно воєводства розпочали своє функціонування 1 вересня 1921 року. Аналогічно, як і на теренах колишнього Царства Польського, воєводства, у свою чергу, поділялися на повіти й були органами 2-ї інстанції.

Адміністративно-територіальний устрій здійснювався в такий спосіб, щоб переконати європейських лідерів в польському характері спірної території. Східні межі Львівського воєводства були розташовані за 20—30 км від Львова, а західні простягалися аж до річки Віслок, неподалік Кракова. На території західних повітів воєводства проживало майже 615 тисяч поляків і тільки 36 тисяч українців.

У червні 1921 року польський уряд прийняв рішення провести 30 вересня перепис населення держави, який мав бути проведений і на території Східної Галичини. Уряд ЗОУНР в еміграції і українські політичні партії розцінили цей крок як спробу спотворити етнонаціональну картину регіону. Голова УНРади Євген Петрушевич подав офіційний протест, мотивуючи його тим, що Східна Галичина перебуває під мандатом Антанти. Населення здебільшого підтримало бой-

кот перепису. В переважаючій більшості трьох воєводств від перепису ухилилося до половини місцевих жителів.

Українське населення територій, які раніше входили до складу Російської імперії, не мало змоги розраховувати на захист та будь-яку допомогу від Антанти. Оскільки за умовами Ризького мирного договору ці українські землі стали частиною відновленої Польської держави. 19 лютого 1921 року тут було створене Волинське воєводство з центром у Луцьку, яке офіційно розпочало своє функціонування 1 березня 1921 року. Першим воєводою 14 березня 1921 року тут було призначено Станіслава Яна Кшаковського. Решта українського населення опинилася у Поліському з центром у Бресті та Новгородському воєводствах. Щоби не допустити політичного впливу прогресивної галицької інтелігенції на населення Волинського воєводства, польська влада штучно зберігала так званий «сокальський кордон» між Східною Галичиною й північно-західними українськими землями. У минулому це був державний кордон між Австро-Угорською та Російською імперіями.

Серед східних воєводств Польщі Волинь відзначалася специфікою укладу політичних, економічних, національних і міжконфесійних стосунків. На час входження воєводства до складу Польщі на території дев'яти його повітів проживало 1437 907 жителів. Досить неоднорідним був національний склад населення Волинського воєводства. На початку 1920-х років тут мешкали представники близько 34 націй і народностей. Переважну більшість мешканців воєводства, за даними перепису 1921 року, становили українці. З-поміж 1,4 мільйона жителів Волині їх налічувалось 983 596 осіб, або

68 % від загалу. Другою за чисельністю національною групою були поляки — 240 922 осіб (16,7 % жителів).

Незважаючи на те, що переважна більшість мешканців воєводства не були поляками, на початку 1920-х років правлячий табір народової демократії здійснював щодо національних меншин (в тому числі українців) політику національної асиміляції. Це призвело до різкого загострення польсько-українських стосунків у регіоні. В інтересах «зміцнення польської державності» представники національних меншин (майже 80 відсотків жителів воєводства) не допускалися до органів державного управління, в адміністративному апараті їх налічувалось одиниці. З 283 осіб, які працювали у воєводському й повітових управліннях в 1923 році, 274 були поляками. Лише той, хто давав гарантію лояльності, міг займати другорядні посади. Українці, наприклад, взагалі не могли працювати в установах зв'язку, на залізниці та в поліції. На державній службі переважали поляки, вихідці з центральних районів Польщі, які не знали ні місцевих умов, ні української мови. Українська інтелігенція могла влаштуватися на державні посади тільки за межами українських земель.

У період невизначеності з погляду міжнародного права і держав Антанти, влада Польщі над українськими територіями вважалася спірною. Кожна зі сторін намагалася відстояти свої інтереси. Польська влада, ретельно маскуючи свої наміри, пішла шляхом нібито поступок і обіцянок. На Паризькій мирній конференції (28 червня 1919 року) Польща зобов'язалася перед державами Антанти гарантувати українському населенню автономію. Навіть польська конституція від 17 березня 1921 року гарантувала право українців на

рідну мову в публічному житті та навчанні в початкових класах. Березнева конституція також обіцяла: «Окремі державні закони забезпечать меншинам у Польській державі цілковитий та вільний розвиток їхніх національних властивостей шляхом діяльності органів автономних меншин публічно-правового характеру, зокрема органів загального самоврядування». Крім цього, закон від 26 вересня 1922 року надавав самоврядування трьом галицьким воєводствам: Львівському, Станіславівському і Тернопільському. Однак ці норми конституції затверджувалися передусім для привернення уваги міжнародної громадськості. Замість ухвалення відповідних державних законів розпочався потужний наступ на права українців.

Хоча всі ці закони, норми, гарантії і права так і залишилися на папері, все ж вони стали вагомими польськими аргументами під час остаточного вирішення долі українських земель Найвищою радою Антанти.

Оскільки повноваження депутатів, обраних 1919 року, закінчувалися, на 5 та 12 листопада 1922 року були призначені вибори в сейм і сенат. Уряд розраховував, що вони стануть своєрідним плебісцитом, який засвідчить приналежність Східної Галичини Польській державі.

Українці намагалися відстояти свої позиції шляхом рішучих дій, демонстрацією активності. У серпні 1922 року Є. Петрушевич звернувся до держав Антанти з протестом проти проведення виборів. Він заявив, що рішенням Паризької мирної конференції від 25 червня 1919 року Польщі була дозволена тільки окупація Східної Галичини до часу вирішення Антантою державного статусу цієї території. Статус

Східної Галичини, за його словами, як міжнародної території підтверджувався Сен-Жерменським і Севрським мирними договорами. Проведення виборів, наголошував Є. Петрушевич, рівноцінне анексії Східної Галичини Польщею.

Так українці, що проживали на цих теренах, відмовлялися визнавати уряд Польської держави своїм законним урядом, бойкотували перепис 1921 року і вибори до сейму 1922 року, застосовували тактику терору і саботажу. Проте в більшості випадків в основі цієї активності українців Східної Галичини та Західної Волині лежали відчай і приреченість. Українські політичні партії та Греко-католицька церква підтримали бойкот виборів. Зі свого боку, польські власті зміцнили поліцейський апарат і збільшили чисельність військових гарнізонів. Генералу Ю. Галлеру, якого призначили командувачем військових сил регіону, дозволялося видавати розпорядження, обов'язкові до виконання для воєвод. Були проведені превентивні арешти кількох тисяч українських політичних діячів.

Участь у виборах 1922 року в Східній Галичині взяла тільки одна угодовська організація — Українсько-руська партія хліборобів («хлібоїдів» як її називали у народі). Коментуючи галицькі результати виборів, лідер впливової партії польських націонал-демократів Станіслав Гломбінський із тривогою констатував: «...духовна єдність кресів з батьківщиною до цього часу не забезпечена». Попри те, що польський уряд виділив колосальні суми для «національної роботи на кресах».

Польська адміністрація розглядала бойкот виборів як акцію, що спрямовувалася з УСРР. Це стало приводом до арешту членів КПСГ (Комуністична партія Східної Галичини) та інших політичних діячів і посилення контролю на поль-

сько-українському кордоні. Репресивні заходи польської влади щодо противників виборів не вплинули на ситуацію. Спираючись на незначну групу «хліборобів», від українців до сейму було обрано лише п'ять депутатів на чолі з О. Ільковим. Більше 60 % населення Східної Галичини, тобто практично всі галицькі українці, участі у виборах не брали.

На протигагу українцям Східної Галичини, їхні співвітчизники на північно-західних землях (Волинь, Холмщина, Полісся, Підляшшя) здебільшого взяли участь у виборах. Від них було обрано 20 послів і 6 senatorів. На Волині депутатські мандати до сейму здобули 12 українців. Натомість жоден польський кандидат не був обраний до парламенту. 22 листопада 1922 року на зборах українських послів і senatorів, що відбулись у Ковелі, була створена Українська парламентарна репрезентація (УПР). Її першим головою став Антін Васильчук, він її очолював протягом 1922—1923 років.

З початком роботи Сейму польська влада хотіла схилити українських послів та senatorів до порозуміння. Так, прем'єр Владислав Сікорський під час перемовин із головою УПР А. Васильчуком пропонував українцям голосувати за державний бюджет взамін на територіальну автономію. Але згодом українські послі пересвідчилися у справжніх намірах поляків і поступово від співпраці перейшли в опозицію. У їхніх виступах все частіше звучала вимога територіальної автономії українських земель.

В цей час А. Васильчук все ж наполегливо закликав до підтримки українськими послами вотуму довіри уряду В. Сікорського, створеному після вбивства президента Габрієля Нарутовіча (грудень 1922 року). В обмін на це польський

прем'єр погодився на певні поступки щодо українського населення Волинського воєводства (зокрема щодо закритих шкіл і православних церков). Попри те, його критикувала частина українських діячів, які вимагали опозиційних дій щодо Польської держави. Коли українські послы невеликою більшістю голосів вирішили не брати участі в засіданнях польського сейму, незгодний із цим рішенням А. Васильчук 16 травня 1923 року склав повноваження голови УПР.

Участь українців Волині у парламентській кампанії 1922 року і подальша діяльність Українського парламентського представництва в польському сеймі стала першим досвідом їх політичної самоорганізації. З того часу на Волині помітно активізувалось українське громадсько-політичне життя. У воєводстві починають діяти численні політичні партії, локальні організації з найрізноманітнішими програмами і методами діяльності.

Найсильнішими на початку 1920-х років були позиції партій лівого спрямування. Прорадянські симпатії значної частини українців сприяли поширенню впливів Комуністичної партії Західної України, Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб), Української соціалістичної радикальної партії (УСРП).

23 січня 1923 року на першому засіданні новообраного сейму заступник голови УПР Самійло Підгірський (був головою УПР у 1923—1924 роках) виголосив декларацію. В ній зазначалося: що «корінні землі українського народу, які колись входили до складу Київської Русі, були без згоди місцевого населення передані в Ризі Польській державі. Українські парламентарії заявляють, що ставлять собі за мету відро-

дження самостійної Української держави. Визнаючи реальний стан речей, вони погоджуються на співпрацю з парламентом Польщі на певних умовах. Польська держава мусить забезпечити кожному народу, який входить до її складу й посідає окреслену територію, вільний розвиток усіх галузей життя». Це були не просто слова. Ряд українських центристських партій в цілому підтримав це гасло, але по-різному бачив співжиття з поляками в Польській мікроімперії, тим більше, що остання час від часу виявляла свою справжню суть, наприклад злочинне закатування польською поліцією в ніч на 13 лютого 1924 року Ольги Басараб, однієї із знаменитих жінок — членів УСС.

Хоча Польща перемогла у воєнному конфлікті в Східній Галичині у 1919 році, з точки зору міжнародного права і держав Антанти її влада над західними українцями лишалася спірною. Тому до 1923 року західні держави, насамперед Франція й Велика Британія, продовжували обговорювати питання про статус Східної Галичини. Проте вони тимчасово погодились на те, щоб краєм опікувалася Польща, за умови надання йому автономної адміністрації та забезпечення національних прав українців. Своєю чергою українці відмовлялися визнати владу Польської держави, а поляки, зі свого боку поводитись так, начебто Східна Галичина є цілком польським краєм. Найкраще передає напружені стосунки, що існували у Східній Галичині між українською більшістю й новою польською адміністрацією протягом періоду 1919—1923 років, вислів «взаємне невизнання».

ЗМІСТ

<i>Розділ перший.</i> 1919—1923: роки невизначеності	3
<i>Розділ другий.</i> Рішення ради послів Антанти 14 березня 1923 року. Анексія Східної Галичини	14
<i>Розділ третій.</i> Українські політичні партії у міжвоєнний період	25
<i>Розділ четвертий.</i> Український національно-визвольний рух	40
<i>Розділ п'ятий.</i> Соціально-економічне становище українських земель	57
<i>Розділ шостий.</i> Релігійне життя українців	73
<i>Розділ сьомий.</i> Культурно-освітнє життя українців	80
<i>Розділ восьмий.</i> Українці міжвоєнної доби: штрихи до портретів діячів	98
<i>Література</i>	123